

*Починюк Л. І.,**кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри історії української літератури та компаративістики
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка**Компанієць В. О.,**здобувачка вищої освіти
Навчально-наукового інституту української філології та журналістики
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*

ПОВІСТЬ НАТАЛЕНИ КОРОЛЕВОЇ «БЕЗ КОРИННЯ» ЯК ВИЯВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Анотація. Статтю присвячено непересічній постаті української письменниці Наталени Королевої, що увійшла в історію українського літературного процесу як мисткиня оригінального індивідуального стилю. Неповторного колориту ідіостилію та ментальності Наталени Королевої надавало її іспанське походження і, при цьому ж, прагнення повернутися до свого українського коріння. Складний процес формування і становлення особистої національної ідентифікації проходив через суперечливе й болісне шукання власної національної ідентичності, наполегливе й послідовне вибудовування своєї національної самосвідомості. Ситуація ускладнювалася ще й середовищем, в якому опинилася Наталена Королева, – тривала відірваність від родини, часта зміна опікунів-вихователів, непорозуміння з мачухою, моральна підтримка з боку чоловіка, Василя Короліва-Старого, й холодно-вороже ставлення та відверте неприйняття інтелігентського оточення в таборі української еміграції. Непростий шлях осмислення власної ментальності та пошуки своєї національної ідентичності глибоко позначився на творчому спадку Наталени Королевої – як у нефікційній прозі (спогади), так і в художніх творах, породжуючи широкий тематичний спектр повістей та оповідань письменниці, глибину їх філософсько-релігійної проблематики, екзотичність образів та мотивів. Чи не найбільш яскраво й повно період формування свого національного характеру Наталена Королева відтворила в автобіографічній повісті «Без коріння», в якій виявляє усі фактори й мотивацію особистісного шукання власної національної ідентичності. Авторка інтерпретує власний життєпис через автопортрет героїні повісті – юної дівчини Ноель, що вперше приїздить з Іспанії, де виховувалася дванадцять років, у Київ до батька, якого зовсім не пам'ятає. Дівчині доведеться зіткнутись не лише з мачухою, що не виявлятиме до неї розуміння, а й з чужорідною для неї культурою, ментальністю, звичаями, традиціями та суспільними устоями.

Ключові слова: Наталена Королева, національна ідентичність, національний характер, національна самосвідомість, ментальність, автобіографічна повість, спогади, образ, ідіостиль.

Постановка проблеми. Драматична постать Наталени Королевої (повне ім'я – Кармен-Альфонса-Фернанда-Естерелья-Наталена Дуніна-Борковська) є однією з найзагадковіших в українській літературі. Твори іспанської грандеси з відомого роду Лячерда були заборонені на теренах підрадянської України

і здобували негативні відгуки й критику з боку офіційного літературознавства. Про вороже ставлення літературних критиків розповідає письменниця у автобіографії: «І коли видавництва вимагали від мене, щоб я писала «про запорожців», «про Довбуша» або щоб я «віддзеркалювала біжуче життя», то покійний дружина мій казав мені: «Не слухай їх. І не читай критики на себе. Те, що ти можеш дати українській літературі свого, буде цінніше. Але це оцінено буде пізніше». Бо мені все закидали, що я беру «далекі українцям теми» і «з чужого життя. А я ж із фаху, як я писала Вам, – археолог!» [1, с. 42]. Відчуття «відстороненості» та «самотності» навіювалось і від української інтелігенції, яка тривалий час не сприймала Наталену Королеву в ролі української письменниці. Як зауважує І. Голубовська, «літераторка дійсно дуже відрізнялася від інших представників громади; до того ж її замкнута вдача подекуди неправильно сприймалась як аристократична зарозумілість. Та найбільшим «гріхом» вважалося походження з поляків (по батьківській лінії)» [2, с. 15].

Проте не менше було й позитивних відгуків про літературну майстерність Наталени Королевої. На думку П. Ісаїва, «твори Наталени Королевої – це література в найкращім смислі цього слова. Королева – це людина глибоко образована і з великим життєвим досвідом» [3, с. 71]. В свою чергу, О. Мох зауважує, що Наталена Королева «не тільки виховує читача, але й виховує-підносить письменство на європейський рівень» [4, с. 4].

Аналіз останніх досліджень. Перші згадки про Наталену Королеву в літературознавчих працях з'явилися ще у її життєвий період, а наукове осмислення творчого спадку письменниці триває й досі. Інтерес до творчості Наталени Королевої значно зріс із постановням незалежної України. Літературознавці та критики (О. Баган, І. Голубовська, Ю. Ковалів, В. Мараєв, В. Передерій, І. Набитович, Г. Шелест) аналізують творчу спадщину Наталени Королевої, відзначаючи унікальність ідіостилію мисткині та її внесок у розвій українського письменства. У цей період з'явилася також низка дисертаційних праць (О. Буслаєва, Х. Венгринюк, Т. Смушак, О. Фірман), в яких дослідники осмислюють різні аспекти творчості Наталени Королевої, індивідуальний стиль письменниці, теми, ідейні засади, проблематику.

Мета нашої студії – окреслити національно-ідентичні вияви у психології Наталени Королевої та осмислити духовний простір письменниці, її світосприйняття на матеріалі автобіографічної повісті «Без коріння».

Виклад основного матеріалу дослідження. Посередництвом формування національного характеру в особистості з'являється можливість порівнювати та аналізувати досвід інших етносів та підсумовувати власний життєвий досвід, адже для кожного етносу, як зауважує Д. Наливайко, «становить неабиякий інтерес, як його життя історія сприймалися іншими народами, як ними оцінювалися і трактувалися» [5, с. 4]. У процесі дослідження життєтворчості Наталени Королевої виявляємо характерні риси формування національної самоідентифікації письменниці під час її перебування в Україні. Слід зауважити, що Наталена Королева, люблячи свою Іспанію, бачила Україну «куточком грецької Аркадії» [6]. Зі спогадів письменниці дізнаємось, як мисткиня долучилась до української літератури: «Чому я стала українською письменницею? Бо як побачила Волинь, то закохалась в екзотиці. А як побачила Київщину – власне Київ з його соборами, народом, то не могла позбутись думки – ні, пересвідчення – що ці люди нащадки стародавньої Еллади. На березі Чорного моря ще більш у цьому впевнилась. Стала збирати старі легенди, рівняти їх з тим, що писав Геродот, що розповідали арабські автори. Так блудний лицар знайшов свою духовну землю, свій чарівний перстень, щоб сповнити істотне завдання у житті: творити мистецькі цінності для добра української нації» [7].

Обставини утвердження національного самоусвідомлення Наталени Королевої окреслює О. Фірман, згадуючи Василя Короліва-Старого, який підштовхнув дружину до написання творів українською мовою: «Нема хронологічної вказівки на дату її самоідентифікації як української письменниці, однак дослідники звертають увагу на вплив чоловіка – письменника, видавця та громадського діяча В. Короліва-Старого, а також внутрішніх емоційно-психологічних чинників, позаяк у її іспанському роді було українське коріння» [8, с. 3]. Літераторці, як зауважує І. Голубовська, «довелось побувати у багатьох країнах світу: завжди вона з повагою ставилась до традицій, звичаїв та мов різних народів; в Україні вона перебувала досить короткий час, але спогади про «прастару Землю Українську» зберегла на все життя» [9, с. 74].

Формування національного характеру письменниці розпочалось з ранніх літ, але його становлення було поетапним та підсвідомим, про що стверджує сама Наталена Королева у своїх спогадах: «За молодих літ я себе за українку не вважала. І хоч я здібалася з багатьма українцями, однак не знайшлося нікого, хто підштовхнув би мене до національної самосвідомості. Лише в дозрілому віці, скоштувавши огонь світової війни та революції, й близько зійшовшись з українським народом, відчула я свою національну приналежність й, мовляв лише «на старі коліна» вернулась додому – тобто в лоно українського народу» [1, с. 12].

Автобіографічна повість Наталени Королевої «Без коріння» демонструє спостереження та думки письменниці щодо українського суспільства. Наталена Королева інтерпретує власний життєпис через автопортрет героїні повісті – Ноель. Дівчині доведеться зіштовхнутись з чужорідною для неї культурою, устоями аристократичного середовища та навчальної системи в Інституті шляхетних панянок. Для Наталени Королевої в образі героїні Ноель постане вибір, який виявиться вирішальним кроком у єднанні з українським народом, адже сама письменниця з ранніх літ була тісно пов'язана з українською культурою. Відомо, що з п'яти років Наталена Королева

вперше побувала в Україні, але після смерті матері її опікуном став дядько Євгенію. Оскільки й дядько, й батько постійно перебували у експедиціях, дівчинку виховувала бабуся Теофіла Домонтович, що проживала у Великих Борках на Волині [10, с. 24].

Повість розкриває читачам знайомство з новим для письменниці Києвом, яке розпочинається не досить позитивним описом: «Перше враження Ноель та мадемуазель Асту, її подружки, було таке, ніби потяг став тому, що на нього напала ватага страховинних розбійників» [1, с. 46]. Тут авторка твору дає можливість поглянути на місто очима емігрантки, порівняти культурні особливості міста, соціальні групи людей, що є представниками, тобто своєрідним «обличчям» цього міста. Недосконалі та неналежні умови соціалізації сприяють посиленню тривожності щодо свого перебування в місті.

Безнадійність атмосфери змінюється на зустріч з батьком, який, на диво, був схожий на італійського композитора Джузеппе Верді: «Це був Ноєлін тато. Дівчина хотіла йому кинутись на шию, як годилось доньці. Щоправда, не пам'ятала свого татка, бо ж таки 12 повних літ перебувала в далекому монастирському пансіоні у Франції і не бачила навіть новіших татових фотографій. Однак тато є тато. Як же його не любити й не привітати?» [1, с. 47]. Зрозуміло, що дівчині, як і батьку, не просто взаємодіяти, адже не бачились дванадцять років. Тому ставлення батька до Ноель є відстороненим та холодним. Коли дівчина з радості хотіла обняти батька, то реакція була досить парадоксальною: «Але ж тато, видимо, мислив інакше. Він із преласкавим виразом узяв її руку, галантно схилився, щоб поцілувати в рукавичку, потім привітався з товаришкою подорожі й, узявши доньку під лікоть, провадив «дами» до екіпажу» [1, с. 47]. Незважаючи на те, що батько був «дуже милим, приємним, вихованим і, мабуть, добрим чоловіком» [1, с. 54], це вже були втрачені роки між батьком та донькою. Батько, зважаючи на його основні застороги, бачить перед собою не просто дитину, а вже сформовану особистість: «Ти знаєш, що наш рід – не останній у краю, з якого вийшов. Для краю ж тутешнього він був і є чужий. Навіть більше: він екзотичний, і багато «нашого» цілком «незрозуміле» «ім». Що ти побудеш там рік в інституті, – може, це й вийде тобі на добро, бо там ти побачиш наскільки «ми» різні та інші від «них», тож і навчисься, як маєш поводитись з «ними» [1, с. 62].

Творення національної самоідентичності також залежить і від виховання батьків. Ноель ніколи не зазнавала сімейного затишку і не відчувала себе частиною сім'ї. Авторка вдається до метафоричного порівняння себе з квіткою, яка виросла в оранжереї, що є своєрідним символом її відстороненості: «Був добрий догляд, були всі умови для нормального фізичного розвитку й існування, як і сприятливі умовини, щоб розвинути природні здібності. Але ж не було там справжнього сонця, що потрібне молодій рослині, не було тепла, що впливає з повноти щедрого близького серця» [1, с. 53]. Не було поряд батька з ранніх літ, який би був порадником та щирим товаришем для своєї доньки у хвилини тривоги та смутку. Не було рідних їй людей, які б оточили дівчину любов'ю та підтримкою. Все це однозначно впливає на особистісні цінності, що формуються з раннього дитинства.

Зауваження, щодо «інакшості» героїні неодноразово підтверджується у повісті мачухою (Людмилою Лось): «Ноель ішла до мачухи з тремтячим серцем, проказуючи коротку

молитву: йдучи, інстинктивно відчула, що кидатись на шию з поцілунками не слід. Спустила очі й вступила в будуар і враз почула розчарований вигук: – Мій Боже! Та ж вона – навіть не блондинка!...» [1, с. 53]. Критика мачухи була пов'язана і з особливостями культури. Ноель є представницею іспанського роду, тому зрозуміло, що національні звичаї є відмінними від українських: «Мачуха знов весело засміялась, немов заспівав єгипетський голуб: «Малоросійський борщ» не їдять без пірижків, Ноель. Ти, щоправда, цього ще не можеш знати» [1, с. 57]. Іронічно, але борщ став значною проблемою, що досить сильно виокремлює «чужинку» з іншою культурою.

Письменниця говорить про зверхнє ставлення мачухи до дівчини: «Мачуха «ненавиділа Іспанію і все еспанське, повне «ветхими традиціями», «жаху інквізиції» та «сліпим фанатизмом», а разом і з тим «не знала нічого вищого й імпазантнішого, як велич «[не]переможеної Росії», перед якою схилилась так само, як і перед рафінованою культурою Франції» [1, с. 59]. Втручання мачухи у майбутнє Ноель також провокувало її національну відокремленість: «В тутешньому товаристві дівчина була би цілком неможлива, коли б залишилась такою, як є нині. Не знає вона і не призвичаєна до елементарних речей» [1, с. 59]. Попри те, Наталена Королева зауважила у своїй автобіографії й позитивні риси мачухи, що допомогли їй досягнути значних результатів у майбутньому: «Вона навчила мене чеської мови, історії, літератури... Вона дітей не мала і до мене ставилась, як до рідної» [1, с. 8]. Складні взаємовідносини Ноель з мачухою були яскраво продемонстровані авторкою як своєрідний національний обмін знань, традицій та звичаїв, які характеризують кожну окрему особистість.

У повісті доволі часто простежується контрастне зіставлення України та Росії. Авторка простежує відмінності у поведінці та манерах зазначених етнічних груп, риси менталітету, які відрізняють дві народності. Київ у ХХ ст. перебував під владою Російської імперії, тому не рідко у творі наголошується на руйнівному впливі російських звичаїв на український народ. Про національні утиски свідчить дискусія Ноель з професором Володимиром Зеновичем: «Дуже вас прошу пам'ятати, що ніякий російський цар не вмер не своєю смертю, крім одного Олександра II. Всі ж інші померли цілком природно, бо так говорить російська історія. Протиставитись цьому дуже небезпечно і для вас, і... для всіх вам близьких. Також буде добре, коли ви не забудете, що «мотиви національні» вас цікавити не можуть» [1, с. 118]. Для Ноель це повне непорозуміння. Вона не звикла до таких культурних заборон: «Дивна країна, і дивні в ній люди! Вони радять «не хотіти знати»; «тут у всьому шукають провини й намагаються все заборонити...» [1, с. 119].

Російська імперія щораз втручалась в історію українського народу, знищувала характер нації, її здобутки та мову. Як зауважує О. Прищепка, «національне самовизначення особи поміж таких координат, як релігія або культурна спадщина, включає й ціннісний орієнтир – мову. Визначальна роль її у становленні національної ідентичності припала на ХІХ ст., коли більша частина українських етнічних земель перебувала у складі Російської імперії» [11, с. 214]. Отож і в повісті мовне питання є ознакою відмежування двох народностей, про що свідчить діалог дівчат. На питання: «Чому ви самі говорите їхньою мовою?», – Ноель чує у відповідь: «Мусимо!», бо ж «панування російської мови в канцеляріях, судах і побутовому спілкуванні заможної верхівки змушувало користуватися нею

й ту частину українського населення, яка намагалася зберегти свою національну культуру» [1, с. 363].

Зосереджується увага і на релігійній диференціації персонажів. Для кожного віра має своє унікальне значення. Особливо, якщо це стосується певної національності. Релігія представляє собою уставлені канони суспільства. Вони містять у собі відповідні традиції та звичаї, які характеризують окремий народ з його індивідуальністю. Наталена Королева робить акцент «інакшості» поведінки головної героїні та членів сім'ї під час застілля: «Але ще більше здивувало її таке: коли вже всі сиділи за столом, коли вже взяли виделки, – ніхто не підвівся, щоб помолитися перед їжею» [1, с. 55]. Для батька Ноель це світлий спогад про забутий звичай: «Які давні згадки збудила ти в мені, Ноель, – промовив він м'яко й поважно. – Давно я вже не бачив людей, що дякують Богові за послану їжу. Був це звичай гарний...». Противником такого звичаю виступає Людмила Лось, яка заперечує поведінку героїні: «– Але недоречний, – перервала татову мову мачуха. Бо ж усе, що маємо, однаково дає нам Бог, – знизила вона плечима. – Однак уявм собі, як би це виглядало, якби ми молились, одягаючи нову сукню або виходячи в ложу опери чи після опущення театральної завіси хрестилися, дякуючи Богові за приємну забаву?» [1, с. 55]. Завдяки цьому діалогу зауважуємо про рівень релігійної усвідомленості персонажів, а також про їх сформовані моральні цінності.

Втіленням українського духу була Маруся, яка стала справжнім світлим спогадом для Наталени Королевої: «В зустрічі з Марусею незмінно виринало щось подібне до забутої пісні, приємної і солодкої, але якої не можна було ні докладно пригадати собі, ні цілковито забути» [1, с. 86]. Вона віддано та шанобливо ставиться до національних традицій. У тексті маємо жвавий діалог дівчат, які говорять про святкування Різдва у різних країнах: «Була тут маленька «звізда» на взірєць тих, що тієї ночі носили колядники по селах, була й звичайна пшенична кутя з медовою ситою та всякі солодоці, маківники, горіхи, насіння. І Маруся докладно розповідала, як відбуваються на селах Різдвяні свята, і співала колядки» [1, с. 91]. Цікавим є той факт, що й етимологія імені Ноель пов'язана із Різдрвом (різдвяним привітанням), що видається не випадковим у контексті національної самоідентифікації героїні та й самої авторки.

Висновки. Отже, як свідчать спогади та автобіографічна проза української письменниці іспанського походження, Наталена Королева торувала складний шлях до українства, долаючи ментальні, релігійні й культурні відмінності. У своїй автобіографічній повісті «Без коріння» авторка крізь призму життя героїні Ноель докладно розкриває процес власної національної самоідентифікації та прийняття свого українства як усвідомленої життєвої позиції та особистісного вибору. Однак наша студія лише окреслює проблему осмислення національної ідентичності Наталени Королевої, яке потребує подальших ґрунтовних досліджень.

Література:

1. Королева Н. Автобіографія. Без коріння. Во дні они. Quid est Veritas? : повість, роман, новели, оповідання, спогади. Дрогобич: Відродження, 2007. 672 с.
2. Голубовська І.О. «Скрізь своя – не своя, скрізь чужа – не чужа» (до 115-ї річниці з дня народження Наталени Королевої). *Волинь-Житомирщина: історико-філологічний збірник з регіональних проблем*. 2003. № 11. С. 14–19.

3. Їсаїв П.М. Чи справді повість «буцим-то релігійна». *Дзвони*. 1936. Ч. 1. С. 69–71.
4. Мох О.О. «Легенди Старокиївські». Спроба характеристики літературної творчості Н. Королевої. *Краківські вісті*. 1943. С. 3–4.
5. Наливайко Д.С. Очима Заходу: Рецепція України в Західній Європі XI–XVIII ст. Київ : Основи, 1998. 448 с.
6. Ковалів Ю.І. Експериментальна історіографія Наталени Королевої: до 135-ліття від дня народження. *КЛЮЧ*. 02.03.2023. URL: <http://surl.li/krfnn> (дата звернення 15.03.2024).
7. Мараєв В.О. Наталена Королева – українська письменниця іспанського роду. *Український інтерес*. 03.03.2024. URL: <http://surl.li/sareg> (дата звернення 15.03.2024).
8. Фірман О.Я. Жанрово-стильові особливості прози Наталени Королевої : автореф. дис...канд. філол. наук: 10.01.01. Тернопільський національний педагогічний університет ім. Володимира Гнатюка. Тернопіль, 2019. 216 с.
9. Голубовська І.О. Повість Наталени Королевої «Сон тіні» як самобутнє явище української прози 30-х років XX ст. *Вісник Житомирського педагогічного університету*. 1999. № 4. С. 74–76.
10. Лукаш О. Домонтовичі. Збери, сину, всю родину. *Прилучи. Фортеця*. 2016. № 8. С. 22–29.
11. Прищепя О.П. Українська ідентичність і мовне питання в Російській імперії. *Український історичний журнал*. Рівне, 2014. № 5. С. 214–216.

Pochynok L., Kompaniets V. Natalena Koroleva's story "Without Roots" as an expression of national identity

Summary. The article is devoted to the extraordinary figure of the Ukrainian writer Natalena Koroleva, who entered the history of the Ukrainian literary process as an artist of an original individual style. The unique flavor of Natalena Koroleva's idiosyncrasy and mentality was given by

her Spanish origin and, at the same time, her desire to return to her Ukrainian roots. The complex process of formation and establishment of personal national identification took place through the contradictory and painful search for one's own national identity, the persistent and consistent building of one's national self-consciousness. The situation was also complicated by the environment in which Natalena Koroleva found herself – long separation from her family, frequent change of guardians-educators, misunderstandings with her stepmother, moral support from her husband, Vasyl Korolev-Stary, cold and hostile attitude and outright rejection by the intelligentsia in the Ukrainian emigration camp. The difficult path of understanding one's own mentality and the search for one's national identity deeply affected the creative heritage of Natalena Koroleva – both in non-fictional prose (memoirs) and in works of art, giving rise to a wide thematic spectrum of the writer's novels and short stories, the depth of their philosophical and religious issues, the exoticism of the images and motives. Natalena Koroleva most vividly and fully recreated the period of formation of her national character in the autobiographical story "Without Roots", in which she reveals all the factors and motivations of the personal search for one's own national identity. The author interprets her own biography through the self-portrait of the heroine of the story – a young girl, Noel, who first comes from Spain, where she was raised for twelve years, to Kyiv to her father, whom she does not remember. The girl will have to face not only her stepmother, who will not show understanding, but also a foreign culture, mentality, customs, traditions and social norms.

Key words: Natalena Koroleva, national identity, national character, national self-awareness, mentality, autobiographical novel, memories, image, idiosyncrasy.